

KAJ SKAGEN OG ANTROPOSOFIEN

CATO SCHIØTZ

Dette er ingen generell analyse av Kaj Skagens forfatterskap. Vi skal behandle ett spesielt tema, Skagens biografiske forhold til *antroposofien*, det vil si hvordan han på de forskjellige stadier i sitt liv er kommet i kontakt med det antroposofiske miljøet, og se hvordan antroposofi og antroposofiske temaer er blitt behandlet i hans forfatterskap. Vi skal gi en kronologisk fremstilling, og trekke vekslers på Skagens selvbiografi *Den forseglede ordre. Opplevd og tenkt 1949-2019*, utgitt høsten 2019.

Jeg vil innledningsvis nevne at jeg i snart 30 år har vært en venn av Kaj Skagen og har diskutert antroposofiske temaer med ham et utall ganger. Vi har også samarbeidet nært om forskjellige prosjekter. Jeg har fulgt Skagen i en årrekke, og han skriver i sin selvbiografi at jeg har vært hans «eneste forbindelse til antroposofiske miljøer» i snart 20 år.¹

Skagen har vært svært viktig for formidlingen av Rudolf Steiners livsverk og antroposofien i snart 50 år, og han har ved en rekke anledninger satt antroposofien på kartet i norsk offentlighet. Det er kort og godt ingen annen person som har hatt et så stort «antroposofisk nedslagsfelt» i kulturlivet i disse årene.

Dette har han gjort gjennom sin *sakprosa*, hvor han har behandlet mange og viktige antroposofiske temaer – for eksempel biografiske epoker, antroposofi og vitenskap, sosial tregrening og steinerpedagogikk. Han har i tillegg behandlet antroposofiske temaer i sine *skjønnlitterære* arbeider, f.eks. i romanene *Barføtt gjennom Europa* (1978) og *Hodeskallestedet* (1994). I tillegg har han oversatt Rudolf Steiners bok *Teosofi*.

Videre var Skagen stifter og redaktør av tidsskriftet *Arken* (1978-1989), som sprang ut fra både anarkistisk motkultur og uorganisert antroposofi.

Han har også deltatt i flere viktige offentlige debatter med tilknytning til antroposofi, som steinerskoledebatten i *Dagbladet* i 2005, og debattene om Tore Rems Bjørneboe-biografi (2009-2010) og Jan-Erik Ebbestad Hansens *En antisemitt trer frem* (2018).

Men likevel har Skagen hatt et skiftende og ambivalent forhold til den antroposofiske bevegelse og de som representerer Antroposofisk Selskap. Ambivalensen har vært gjensidig: Skagen har fått lunkne og dårlige omtaler i for eksempel tidsskriftet *Libra* – både *Broene brenner* (1982) og *Morgen ved midnatt* (2015) fikk mildt sagt blandet mottagelse.

Kaj Skagen har en rekke karakteristiske særpreg. Rune Slagstad kaller ham en «*einzelgänger*» – han er i utpreget grad en ensom ulv, og helt uavhengig av andre personer og organisasjoner. Han er uredd, tenker i liten grad på hva som er politisk korrekt, og kunne ikke drømme om å danse etter tidens pipe. Ved flere anledninger har han stått i skarp opposisjon til det som er opplest og vedtatt som sannheter i norsk offentlighet, særlig i angrepet på norsk samtidslitteratur i *Bazarovs barn*, men også i flere enkeltsaker, som da han gikk imot bombingene av Jugoslavia i et langt innlegg på *Dagsrevyen* i 1999.

I 2009 forsvarte Skagen filosofen og forfatteren Nina Karin Monsen mot kritikken som rammet henne ved tildelingen av Fritt Ords pris. Under den store Handke-debatten i 2015, der den østerrikske forfatteren ble anklaget for å støtte eller tone ned et folkemord, tok han Peter Handkes parti. Som fast kommentator i nynorskavisen *Dag og Tid* de siste tolv årene har han månedlig og ofte ukentlig gått på tvers av flertallet i norsk offentlighet, i saker fra abortspørsmål og kirkens

---

¹ Kaj Skagen: *Den forseglede ordre* (2019), s. 493.

politisering, til de vanskelige innvandringsspørsmålene. I salgssuksessen *Norge, vårt Norge* fra 2018 skrev han utførlig om det nasjonale spørsmålet, igjen et tabubrudd.

Han er maurflittig, bredt orientert og svært belest, med store kunnskaper om samtidshistorie, litteraturhistorie og filosofi.

Både hans sakprosa og skjønnlitteratur viser at Skagen har en helt usedvanlig god penn. Litteraturkritikere fremhever om og om igjen hans elegante språk og skrivekunst. For eksempel har professor i idéhistorie Trond Berg Eriksen fremholdt at ingen skriver bedre i Norge i dag enn Kaj Skagen.²

Han står i en spesiell norsk tradisjon når det gjelder forholdet mellom litteratur og antroposofi: Intet annet land i Europa kan sammenliknes med Norge når det gjelder antall sentrale forfattere som har interessert seg for eller forbundet seg med Rudolf Steiner og antroposofien.

I etterkrigstiden er det særlig grunn til å trekke frem André Bjerke og Jens Bjørneboe. Kaj Skagen har spesielt forbundet seg med sistnevnte, og har behandlet Bjørneboe grundig og innsiktsfullt ved flere anledninger – og i det siste også kritisk, som i *Norge vårt Norge* (2018), der det kulturradikale innslaget hos Bjørneboe er satt under lupen.

Både Bjerke og Bjørneboe er – i likhet med Skagen – skjønnlitterære forfattere med en omfattende essayistisk produksjon som nå og da går over i sakprosaen. Norge har for øvrig også flere rene *sakprosaforfattere* som behandler antroposofiske temaer. Fra de senere årene kan man fremheve forfatteren Peter Normann Waage samt filosofene Hjalmar Hegge og Hans Kolstad.

Årene 1949-1971 - korte biografiske trekk før møtet med antroposofien

Skagens oppvekst frem til 1971 er skildret særlig på de første rundt to hundre sidene i selvbiografien³. Han hadde ikke det man kan kalle en lykkelig barndom, med en sterkt autoritær og eksentrisk far, og en mor som var dogmatisk kristen i den lavkirkelige tradisjon. Moren og faren kom aldri godt overens, men var bundet sammen i en konfliktfylt relasjon begge led under. Selv om familiens ytre rammer aldri var truet, førte konflikten mellom foreldrene til at barna ble følelsesmessig forsømt og til dels kunne føle seg fremmede i hjemmet, og kuet av den begavede, men uforløste farens voldsomme temperament.

Den sterkt religiøse oppveksten bidro til at Skagen i tenårene ble ungdomspredikant, og han så for seg en fremtid som forkynner. Men da han gikk på videregående i Kragerø, brøt han fullstendig med kristendommen, flyttet til Oslo og begynte på Forsøksgymnaset. Han sympatiserte en kort tid med SUF (m-l), forløperen til AKP (m-l), og var en sentral tillitsmann i Elevutvalget for Osloskolene, hvor han ble valgt som formann i 1969. Han droppet ut av Forsøksgymnaset, forbandt seg med hippie-miljøet med eksperimentering med psykedelika, såkalte "bevissthetsutvidende" rusmidler som hasjij, meskalin og LSD.

Han begynte tidlig å skrive, og arbeidet som litteraturkritiker i Arbeiderbladet. I 1971 debuterte han med diktsamlingen *Gatedikt* som ble fulgt opp av en ny diktsamling, *Vi som arver maskinene*, allerede året etter. Hans ståsted i begynnelsen av 1970-tallet var således sterkt opposisjonelt, med en kommunistisk og senere anarkistisk grunnholdning.

² Trond Berg Eriksen, «Hytter og hus, men ingen borgere», Morgenbladet 12.03.18.

³ Tittel på selvbiografien, *Den forseglede ordre*, er hentet fra den danske filosofen Søren Kierkegaards *Stadier på livets vei* fra 1845. Kierkegaard beskriver livet med et bilde: Skipskapteinen som får utdelt sitt oppdrag eller sin ordre i en forseglet konvolutt, som ikke skal åpnes før skipet er i rom sjø. Han setter altså ut på sin reise med en forseglet ordre, hvis innhold han ikke kjenner. I innledningen til sin store Kierkegaard-biografi fra 1940, fremholder Johannes Hohlenberg at Kierkegaard mente at hans livsoppgave var utpekt av skjebnen, og at han således hadde et «oppdrag» som ventet på ham. Kierkegaard brukte ordet «forseglete depesje» (viktig beskjed) i boken, og Hohlenberg omformulerer dette til «den forseglede ordre».

Skagen hadde fra slutten av tenårene en sterk interesse for skjønnlitteratur, og en tidlig lesning som omfattet bl.a. Hamsun, Sandemose, Mykle, Strindberg, Ibsen, Dostojevskij og Tolstoj. Men den norske forfatteren som han forbandt seg sterkest med, var Jens Bjørneboe. Bjørneboes annerledeshet og opposisjonelle ståsted som fascinerte Skagen, men hovedgrunnen til den sterke tiltrekningen var individualismen i *Frihetens øyeblikk*, som Skagen leste første gang i 1969.

1970-tallet – møtet med antroposofien

Hos den sene Bjørneboe fant Skagen som antydning en tidlig idemessig forankring i den anarkistiske individualismen med dens statsskepsis, frihetslengsel og tro på menneskets mulighet - og indre plikt! - til å velge sin egen vei i livet: Paradoksalt nok er det jo dette som er «frihetens øyeblikk» hos Bjørneboe. I *Den forseglede ordre* skriver Skagen at han lenge som leveregel leste *Frihetens øyeblikk* én gang årlig for å minne seg selv om den vitale betydningen av å følge sin personlige intuisjon i kunsten og livet. I neste omgang fant den unge Skagen i Bjørneboes antroposofiske fase en slags garanti for at Rudolf Steiner var et studium verd: Siden Bjørneboe hadde holdt så lenge på med det, måtte det være noe i det.

Forbindelsen mellom anarkisme og antroposofi finner vi for øvrig også hos den unge Rudolf Steiner. I et brev til sin venn og forlover John Henry Mackay, skrev han i 1898:

«Men hvis jeg, i den grad slike ting kan avgjøres, skulle si noe om betegnelsen 'individualistisk anarkist' kan brukes på meg, måtte jeg svare et ubetinget 'Ja'. (...) Den individualistiske anarkist ønsker ikke at noe menneske skal hindres i å la sine iboende krefter og evner få utfolde seg. Individene må få komme til sin rett i fullstendig fri selvhevdelse. (...) Den individualistiske anarkist forholder seg fiendtlig overfor staten fordi den undertrykker friheten. Han vil intet annet enn livskraftenes frie, uhindrede utfoldelse.»⁴

Også andre norske forfattere har forbundet seg med både antroposofi og anarkisme. Dette gjelder for eksempel den halvveis glemte forfatteren Ivar Mortensson-Egnund (1857-1934), Garborgs venn og samarbeidspartner, som var opptatt av anarkismen i sine unge år, og bragte den med seg til sitt møte med antroposofien.

Dette er ikke tilfeldig: Menneskets frihet, som er grunnleggende for anarkismen, er utenkelig for Steiner uten at mennesket samtidig tilkjennes en åndelig eller metafysisk forankring. Steiner beskriver i foredragene om Johannesevangeliet Kristus som selve den historiske representanten for etableringen av det individuelle jeg'et: Vektleggingen av den personlige originalitet og frihet danner en sentral forbindelse mellom antroposofi, kristendom og anarkisme.

I biografien fra 2015 om den unge Rudolf Steiner, *Morgen ved midnatt*, skriver Skagen om sitt møte med antroposofien:

«Jeg snublet over Steiner og antroposofien i 1972, toogtyveår gammel, mens jeg drev rundt i Oslo på leting etter et liv. Det var kulturell oppbruddstid, og det eneste sikre var at alle rådende verdensforklaringer, politiske så vel som religiøse og filosofiske, stod for fall. Halvglemte åndsretninger, marginalisert av verdenskrigene og distansert av teknologiens og økonomiens eventyrlige fremganger fikk en ny sjanse. (...) Jeg lette etter en verdensforklaring som kunne gi meg en identitet uten å fornærme min intuisjon, samtidig som noen av mine venner i den norske undergrunnskulturen var lidenskapelige tilhengere av Rudolf Steiner,

---

⁴ Sitert etter Arken, nr. 1/1979.

som med sitt *klarsyn* og sin totalreformistiske utopi kom i betraktning som en mulig alliert i kampen mot verden. At Steiner var en ren *Aussenseiter* og ikke fantes i den versjonen av historien jeg hadde hørt på skolen og senere forkastet, kvalifiserte ham til en nærmere undersøkelse.»⁵

I Skagens selvbiografi blir antroposofien betraktet som «en ny trollring», og med dette mener han at antroposofien først ble for ham en avløser for marxismen, som i sin tur hadde avløst kristendommen i hans personlige utviklingsgang gjennom det ideologiske landskapet. Han møtte Johannes Hertzberg, som da var prest i det antroposofiske Kristensamfunnet, og ble venn med Hans-Jørgen Høinæs, som var lærer på Steinerskolen og Forsøksgymnaset. Skagen hørte foredrag av den eldre antroposofen Leif Wærenskjold, som han fant «brautende».⁶ Men den som særlig ledet Skagen inn i det metafysiske og åndelige var den lærde og eiendommelige Rolf Jørgen Gudevold, som døde av en medfødt hjertefeil i India i 1979, og som på slutten av 1960-tallet var en sentral person innenfor deg såkalte hippiemiljøet, og som hadde en sterk fascinasjon for østlig spirituell og meditativ tradisjon. Da skjedde det noe. Skagen skriver i selvbiografien:

«Plutselig hørte og opplevde jeg et ukjent tankesystem som berørte meg med sin gåte og skjønnhet, og det tiltrakk meg på samme måte som en ukjent kvinne under en demrende forelskelse. Jeg sto ved grensen til en krets av bilder og forestillinger som bar i seg løftet om forklaring og opplysning, og idet jeg var kommet så langt, var det umulig å stanse.»⁷

Hans spirituelt interesserte venner tiltrakk den unge Skagen med «en særlig viten som jeg følte jeg måtte få tilgang til». Dermed oppsøkte Skagen Oslo-gruppen av Antroposofisk Selskap, som holdt til i Josefines gate i Homannsbyen. Formålet med besøket var å kjøpe antroposofisk litteratur i den halvoffentlige bokhandelen som holdt til i samme hus som Oslo-gruppen. Møtet med gruppens medlemmer ble ingen stor suksess. Med nesten tusen kroner i lommen stod han i den eksotiske bokhandelen:

«Bøkene lå utstilt på et langbord i hallen foran foredragssalen, og hallen var full av mennesker som alle lot til å kjenne hverandre, alle kledd i dress eller fine kjoler, smilende og leende i lett konversasjon, som i et familiestevne. For meg som kom fra utkantenes bedehusverden, og siden var blitt vant til å sitte på madrasser rundt en vannpipe på gulvet, eller ligge sammenkrøpet i overfylte togkupéer om natten, var dette en skremmende verden. I et hjørne satt en svær kvinne med tallerkenøyne og lignet på Madame Blavatsky. Men Steiner-bøker måtte jeg ha. Jeg dukket meg og stupte inn i det, pilte som en oter langs langbordet og plukket med meg *Vitenskapen om det skjulte*, *Teosofi*, *Våre atlantiske forfedre*, *Det femte evangelium*, *Johannesevangeliet*, *Egyptiske myter og mysterier* og noen andre.»⁸

Den store bokfangsten tok han med til sin hybel på Høvik, rett utenfor Oslo, «fast besluttet på ikke å forlate hybelen før jeg visste hva Steiner stod for, og hva han kunne bety for meg»:

«Jeg satt alene over bøkene inne på mine motdagistiske hybelverters lille bibliotek i flere døgn, omgitt av marxistisk og freudiansk litteratur, leste Steiner til ut på morgensiden og sov om formiddagen. Jeg hadde bygget opp et lager av havregryn og tørket frukt, sardiner, surmelk, kaffe og sekskronersrødvin, slik at jeg slapp å gå ut etter mat.»⁹

⁵ Kaj Skagen: *Morgen ved midnatt*, s. 45-46.

⁶ *Den forseglede ordre*, s. 169.

⁷ *Den forseglede ordre* s. 171-172.

⁸ *Den forseglede ordre* s. 191.

⁹ *Den forseglede ordre* s. 194.

Men så skjedde det noe:

«Det var som om hver tanke, idet den ble til et bilde når jeg grep den, lot en del av et landskap som hadde ligget i mørke, tre frem i lyset. (...) Grunnbildet i alt jeg leste av Steiner var at menneskene i vår tid hadde oppnådd sin selvstendighet, frihet og intellektualitet på bekostning av en helhetlig og sann oppfatning av seg selv og verden. For å bli til hadde menneskene måttet tape sammenhengen med resten av verden, både i det sosiale liv og i verdensoppfatningen. Livets åndelige aspekter var blitt mørklagt for at nyere individualitet og vitenskap skulle oppstå; men nå måtte menneskene igjen se utover seg selv. Det var antroposofiens oppgave å formidle de esoteriske tradisjoner til den samtidige menneskehet på en måte som appellerte til tanken og ivaretok den individuelle myndighet og frihet. (...) For hver bok jeg slo opp steg enda et kontinent ut av mørket og fikk landskaper med farve og konturer; hvert kapittel, hvert avsnitt, var fullt av opplysninger som brøt med alt jeg hadde hørt, men som samtidig gjenopplivet døde og klassiske tradisjoner. Det var som om hele kristendommen kom tilbake til meg mens jeg leste foredragene om Johannesevangeliet. (...) Jeg kom på innsiden av det samme jeg hadde forkastet, og fikk tilbake religionene, filosofien, historien og naturvitenskapen, alt badet i et lys som jeg trodde viste deres egentlige skikkelser. (...) Antroposofien appellerte så sterkt til meg fordi jeg intuitivt oppfattet Steiner som en ekte mystiker, og fordi han var arketyperen for den opposisjonelle systemkritiker: Han omkalfatret hele det rådende verdensbildet, hadde åpenbart rett og ble fortiet av alle. Han skjøv grensene for min viten og innsikt langt innover i områder av livet som populærvitenskapen påsto ikke fantes, og som kirken mente kun troen kunne gi adgang til. At en ukjent og forkjetret sjarlatan hadde rett mot alle tidens arrogante makter, stemte overens med mitt livssyn.»¹⁰

Dette møtet med antroposofien har Skagen også skildret skjønnlitterært i romanen *Barføtt gjennom Europa* fra 1978. I denne romanen har hovedpersonen Jonas Ødes kamp med Rudolf Steiner klare selvbiografiske trekk. Jonas blir kastet ut fra Goetheanum, det antroposofiske senteret utenfor Basel i Sveits, på grunn av at han hadde pådratt seg gonoré. Dette er selvbiografisk: Skagen ble selv kastet ut av Goetheanum av samme grunn i 1971, og vendte ikke tilbake før i 2016.

Men det mest vesentlige i Skagens livsverk på 1970-tallet skjedde i 1978, da han etablerte tidsskriftet *Arken*, opprinnelig sammen med forfatteren, økobonden og den sentrale nypaganisten Stein Jarving, som imidlertid forlot redaksjonen allerede i 1979, samtidig med at Peter Normann Waage kom inn som redaksjonsmedlem:

«Peter og jeg fant hverandre i felles interesser for russisk litteratur og filosofi, anarkisme og antroposofi. Men det produktive i vårt vennskap kom ikke fra denne likheten, men fra motsetningen mellom oss. Han hellet mot en urban og intellektualistisk liberalisme, mens jeg var en innflytter fra den motkulturelle landsbygda, og forsåvidt representerte vi hver vår pol i det norske kulturelle kompromiss mellom embetsmannskultur og bondekultur, hvilket også tilsvarte vår faktiske bakgrunn. Vi hadde samme ambivalens i forhold til Steiner og antroposofi, denne underlige åndsretning som lovpriser individualismen og knuser individet, og som ingen forlater uten å være merket av den. Både tankemessig og personlig representerte vi to forskjellige brennpunkter i den samme ellipsen, og fordi vi var så forskjellige i en enhet, falt vårt samarbeide om tidsskriftet *Arken* så heldig ut i mange år.»¹¹

Steiners såkalte tregreningslære var viktig for redaksjonen, fordi den konkretiserte «en tredje vei» – et alternativ til kapitalisme og sosialisme som tok med seg det beste fra begge retninger. Et essay om

¹⁰ *Den forseglede ordre* s. 200-208.

¹¹ *Den forseglede ordre* s. 271-272.

dette emnet ble trykket i Arken, og senere utgitt på ny i Skagens bok *Notater fra virkeligheten* fra 1980. Men man kan vel knapt si at det lyktes de unge opprørere å presentere Steiners tanker på en måte som passet til en ny tid. Men det samme kunne sies om anarkismen, som også lå i Skagens og Waages interessefelt. Likevel var pukkingen på Steiner og Kropotkin nesten for moderne å regne i en tid da avantgarden av norske intellektuelle omfavnet Marx, Lenin, Stalin og Mao.

1980-tallet – antroposofi og offentlighet

1980-tallet var Arkens tiår, og tidsskriftet klarte i løpet av denne tiden å markere seg som en viktig stemme i norsk kulturliv. Arken går inn i en tradisjon med antroposofisk inspirerte kulturtidsskrifter, som begynte med Janus (1933-1941), og fortsatte med Spektrum (1946- 1954) og Horisont (1955-1967). I tillegg kommer Libra (1972-), som i større grad er et rent, nesten "offisielt", antroposofisk tidsskrift.

Arken var i høy grad knyttet opp til generelle temaer i tiden, som marxisme, alternativbevegelse og meditasjon, og med temanumre blant annet om Bob Dylan, Jens Bjørneboe, New Age-bevegelsen, Fritjof Capra, alternativbevegelsen i Berlin med egne reportasjer, postmodernismen med rapporter og intervjuer fra dens gjennombruddstid i Paris, og intervjuer med verdenskjente forfattere som for eksempel Saul Bellow.

Også Rudolf Steiner sto sentralt. Redaktøren var i tillegg til å være fascinert av tregreningslæren, opptatt av Steiners filosofi fra slutten av 1890-tallet. Skagen oversatte selv og trykket Steiners lange filosofiske essay «Individualismen i filosofien» fra 1899. Skagen var også belest og engasjert når det gjaldt de mer esoteriske kjernetemaene i antroposofien, men et påfallende trekk ved Arken var at dette sentralantroposofiske aldri fikk noen stor plass. Grunnen har Skagen forklart både i innledningen til *Morgen ved midnatt* og i sin selvbiografi:

«Gjennom 1970-tallet og frem til begynnelsen av 1980-tallet identifiserte jeg meg på mange måter med Steiner og antroposofien. Men jeg følte aldri at jeg hadde et slikt forhold til dette stoffet at jeg kunne representere Steiner og antroposofi utad. Steiners enorme esoteriske verk skapte en verden for seg, som måtte utforskes i stillhet; samtidig var det også en enorm avstand fra Steiner som avsender til meg som mottager. Det førte til en slags lammelse. Den boklige åpenbaringen var hinsides beskrivelse og kunne ikke formidles, en katastrofe for en forfatter som lever av å snakke. Jeg følte meg stadig mindre innviet, og stadig mer drept av sannhet.»¹²

Arkens redaksjon gikk høyt ut med et opplag av første nummer i 1978 på 2000, som ble utsolgt etter noen få måneder. Etter hvert nådde tidsskriftet 2000 faste abonnenter, og det normale opplag var 4000. Temanummeret om Jens Bjørneboe ble trykket i 5000 eksemplarer og var raskt utsolgt. I flere år var Arken landets største frittstående kulturtidsskrift.

Men selv om Arken ikke fremsto som et antroposofisk tidsskrift, og hadde et langt videre nedslagsfelt enn antroposofene, var det tydelig at redaksjonen hadde en viktig inspirasjonskilde i Steiners livsverk.

På slutten av sin levetid lanserte Arken en plan om et større bokprosjekt som skulle omfatte en oversettelse av Rudolf Steiner skriftlige verk. Dette arbeidet var imidlertid ikke for alvor påbegynt da Arken ble lagt ned etter siste årgang i 1989.¹³

Arken kom med i alt 33 nummer, hvorav noen dobbeltnumre. Mange av essayene er blitt trykket opp på nytt i Skagens essaysamling *Natt til dommedag* fra 1990.

¹² *Morgen ved midnatt* s. 47

¹³ Ideen med en samlet oversettelse av Steiners sentrale bøker ble imidlertid etter år 2000 tatt opp av Antropos Forlag. Nær sagt alle de bøkene som Arkens redaksjon planla å utgi, har forlaget fått oversatt og utgitt på ny med informative innledninger, herunder innledninger av Kaj Skagen.

I 1983 kom Arken som nevnt med et eget nummer som var viet Jens Bjørneboe. Dette nummeret fulgte Skagen opp året etter med bokklubb-boken *Jens Bjørneboe om seg selv*, hvor Skagen redigerte forskjellige Bjørneboe-utdrag og presenterte et allsidig portrett av forfatteren. Denne boken fra 1984 pekte fremover mot en ny Bjørneboe-utgivelse fra Skagens hånd i 1996, *Metafysikk eller selvmord. Et essay om Jens Bjørneboe og antroposofien*.

Og Skagens Bjørneboe-interesse fortsatte. I 2009 omtalte han Tore Rems Bjørneboe-biografi *Sin egen herre* over tre avissider i Dag og Tid. Det var en nådeløs slakt av hva Skagen leste som Rems forsøk på å gjøre Jens Bjørneboe til «landssvikar i sublim meining». Den svært grundige omtalen inneholdt blant mye annet en selvstendig undersøkelse av omstendigheter rundt Conrad Englerts foredrag i Husmorforbundets lokaler i Oscarsgate 43 under den tyske okkupasjonen, der Rem påstod at antroposofene møttes i en sal dekorert av «nazisymboler». Gjennom intervjuer med en rekke førstehåndsvitner kunne Skagen vise at dette ikke stemte.¹⁴ Den skarpe artikkelen utløste den lange Bjørneboe-debatten i 2009-10.

Men det hører med til historien om Kaj Skagens forhold til Jens Bjørneboes forfatterskap at han fra slutten av 1990-tallet, og særlig med essayet «Råttensskapens sødme» fra 2002, har behandlet sitt forbilde til dels svært kritisk. I *Norge, vårt Norge* (2018) skriver Skagen at Bjørneboe i romanene *Kruttårnet* og *Stillheten* er en forløper ikke bare for kulturradikalismens seier på 1970-tallet, «en uke forut for sin tid» - en sarkasme stjålet fra et dikt av Bjørneboe og brukt mot ham selv -, men at Bjørneboe hevder at den menneskelige ondskaper stammer fra *europæerne*, samtidig som han skjønner ikke-europeiske folkeslag som «edle ville»:

«I hele *Kruttårnets* over to hundre siders katalog over grusomheter, er det såvidt jeg kan se kun ett sted der ikke europeerne alene står bak, nemlig i en tolinjers bemerkning om hvor mange millioner kinesere som ble drept i Maos — marxistiske! — revolusjon. I en replikk mot slutten av romanen, der fortelleren innvender at "våre små tobente venner er over alt de samme", dvs. like sadistiske, nevner han som eksempler "russere, italienerne, tyskere, franskmenn" og dessuten "de små nasjoner som alltid har skrytt av og hyklet med sin humanitet, Danmark, Holland, Belgia og så videre, og så videre, Albania eller hva du vil [samt] vi eskimoer [d.e. nordmenn]". Selv med begrepet "over alt" og beskrivelsen "over hele denne grønne, tempererte, fuktige overflaten av en planet" kommer Bjørneboe ikke utenfor Europas grenser.»¹⁵

Det offentlige gjennombruddet

Kaj Skagens store offentlige gjennombrudd skjedde ved romanen *Broene brenner* fra 1982, som vant delt førstepris i Gyldendals store romankonkurranse. Denne konkurransen har en særstilling i norsk litteratur. Den ble arrangert første gang i 1931 som del av en nordisk konkurranse, og vinneren var Sigurd Christiansen med *To levende og en død*, og annen gang i 1963, da Finn Alnæs vant med *Koloss*. Slik kom Skagen med *Broene brenner* plutselig inn i ypperste litterære selskap, og ble kjent for en bredere norsk offentlighet.

Boken ble fulgt opp året etter med brannfakkelen *Bazarovs barn*, som var et særdeles hardtslående oppgjør med de av samtidens forfattere som hadde sitt ståsted i det politiske ytre venstre, i den radikale delen av feminismen og kulturradikalismen. Kritikerne sloss seg imellom; boken ble både slaktet og skamrost. Den gikk til de grader motstrøms i forhold til det som var tidens

¹⁴ Se Kaj Skagen, «Oscars gate 43. Litt lokalhistorie fra krigens dager», Libra 1/2010. Det kan være verd å nevne at Rem i utgivelsen av den forkortede utgave av sin biografi overhodet ikke har tatt hensyn til denne svært godt dokumenterte tilbakevisningen, og ikke engang nevner at hans opplysning er bestridt fra en rekke vitner, og at den ene kilden han hadde, beriktiget sine opplysninger.

¹⁵ *Norge, vårt Norge* s. 285.

rådende litterære oppfatning, og kan vel på mange måter sies å være en av de modigste utgivelsene etter krigen. Og dette gjorde ikke Skagen ustraffet: Han høstet storm og ble anklaget for å ha en stil og et innhold som trakk boken i høyre-radikale og brune strømninger. Dette er senere trukket tilbake og beklaget, blant annet av Hans Fredrik Dahl og Rune Slagstad. Generelt blir boken nå vurdert på en helt annen måte enn i 1983. Dette har Skagen utdypet i sin grundige innledning til den nye utgaven, som kom i 2019. I denne utgaven har Dagens Næringsliv-journalisten Bjørn Gabrielsen skrevet et svært positivt etterord, hvor han oppsummerer debatten.

Men allerede i 1983 var det viktige stemmer som støttet Skagen. Olav H. Hauge omtalte boken rosende i sin dagbok.

«Avisone har arbeid med Bazarovs barn av Kaj Skagen. Bodil kjøpte boki i Oslo. Det er i grunnen merkeleg at ei slik bok kan skaka dei intellektuelle i framskotne stillingar so upp, dei kan ikkje ha lesa Arken, som Skagen har gjeve ut dei siste åri. Dei lyt heilt ha gløymt Alf Larsen og hans kritikk av tendensar i tidi. Det har brått vorte brand i roseleieren.»¹⁶

En liten måned senere konkluderer Hauge:

«Siste dagane Bazarovs barn av Skagen. Tungt skrivi bok, men vekti. Eg er samd med han i det meste.»¹⁷

Hauge fortsetter i dagboken med å påpeke at filosofen Hans Skjervheim ga uttrykk for at *Bazarovs barn* var «et godt og betimelig oppgjør med en idestrømning som hadde tatt et strupetak på norsk kulturliv i ti år».¹⁸

I et innlegg i Dagbladet skrev Gunnar Skirbekk at *Bazarovs barn* hørte hjemme i en verdikonservativ tradisjon og at «media-venstre» burde slutte å kalle alt de ikke likte, for nazistisk.¹⁹ Samme høst som boken utkom, i 1983, ble det avholdt et stort debattmøte i Club 7 som var smekkfullt, og hvor Kaj Skagen innledet til debatt med foredraget «Instruks for en oppstigning fra helvete» som var blitt skrevet etter en idé av antroposofen og steinerpedagogen Karl Brodersen. I selvbiografien utdyper Skagen foredragets innhold:

«Foredraget forklarte den nyere utviklingen i norsk kulturliv som en dialektikk mellom «romantikk» og «realisme», egentlig mellom blikket for tilværelsens åndelige sider og blikket for dens sosiale økonomiske sider. Jeg snakket om hvordan disse to motsatte perspektivene gjennom ensidighet kunne utvikle seg til henholdsvis fascisme og stalinisme, og foreslo et dobbeltperspektiv av begge, så de kunne korrigere hverandre og gå opp i en høyere syntese. Bak slik tankegang lå selvsagt inspirasjonen fra antroposofien og Steiner, som jeg ikke kunne nevne; men det var et forsøk på å snakke om hvordan de verdikonservative og radikale fløyene i kulturlivet kunne lære av hverandre og overskride seg selv.»²⁰

I 1988 utkom romanen *Himmelen vet ingenting*, som skapte et voldsomt offentlig rabalder, og som medførte at Skagen i stadig større grad trakk seg tilbake fra norsk offentlighet. Romanen utløste et stormløp mot Skagen med beskyldninger om å utnytte et tragisk selvmord hos en sentral redaktør i Gyldendal Norsk Forlag, Sigmund Hoftun. Antagelig er det i norsk litteratur etter krigen bare Jens Bjørneboes *Under en hårdere himmel* fra 1957 som har fått en like voldsom behandling som *Himmelen vet ingenting*. Også her skrev Skagen en omfattende innledning i forbindelse med

¹⁶ Olav H. Hauge: *Dagbok* band V s. 125.

¹⁷ Olav H. Hauge: *Dagbok* band V s. 133.

¹⁸ Intervju i *Nationen*, 5.10.1983.

¹⁹ Gunnar Skirbekk: «Men Dahl, da!» *Dagbladet*, 4.10.1983.

²⁰ *Den forseglede ordre* s. 310.

nyutgivelsen i 2019. I tillegg skrev Hans Fredrik Dahl – som var en av Skagens skarpeste kritikere på 1980-tallet – et etterord der han kaller *Himmelen vet ingenting* en «god, tildels svært god (...) roman som ikke lenger kan avvises».

I 1985 utga Skagen en bok om Treholt-saken, *Retten som ingen kunne målbinde. En forsvarstale for Arne Treholt*, som ble utgitt på ny i 2011. I tillegg kom det en ny diktsamling *Fremmed følge* i 1987. De beste av Kaj Skagens essays fra dette tiåret ble utgitt i essay-samlingen *Natt til dommedag* i 1991.

Reaksjonene på *Himmelen vet ingenting* medførte som nevnt at Kaj Skagen trakk seg tilbake fra norsk offentlighet. I selvbiografien skriver han:

«Dette hadde store følger for meg, fordi jeg så sterkt hadde knyttet mitt forfatterskap, mitt liv og min person til tidsskriftet Arken, som jeg håpet skulle være bare et første trinn i et større prosjekt som kunne gripe inn i landets kulturliv. Jeg hadde sett for meg og forberedt et livsverk ved siden av forfatterskapet. Med de følelsene som etter nedskytningen av «Himmelen vet ingenting» slo rot i meg, og tvang meg til å velge mellom hat og likegyldighet når det gjaldt norsk offentlighet, var dette prosjektet blitt umulig. Mitt forhold til andre mennesker var blitt ødelagt. For å redde meg selv måtte jeg ikke bare oppgi de kanskje for store planene, men også nedlegge tidsskriftet Arken, som med sin kvartalsvise utgivelse ville holde meg i kontinuerlig kontakt med en offentlighet det nå var umulig for meg å henvende meg til.»²¹

Tidligere planer ble oppgitt: Utgivelsen av Steiners utvalgte skrifter som Skagen hadde forberedt i flere år, og som skulle danne grunnlaget for et nytt forlag i tillegg til planene om en månedsavis, ble lagt til side. Også forholdet til Peter Normann Waage gjennomgikk en forandring – de idemessige motsetningene som opprinnelig hadde vært en styrke for Arken, sendte nå redaktørene ut på hver sin reise.

1990-tallet – Arbeidet med antroposofien

På 1990-tallet var Kaj Skagen i liten grad til stede i norsk offentlighet, men utga flere bøker, hvorav en viktig skjønnlitterær bok, *Hodeskallestedet* (1994). I alle utgivelsene var antroposofien til stede som en klar understrøm.

En personlig digresjon: I 1991 møtte jeg Kaj Skagen selv for første gang. Foranledningen var at professor Helge Rønning hadde skrevet en negativ kritikk av essaysamlingen *Natt til dommedag* i Dagbladet. Jeg hadde to år tidligere blitt medlem av Antroposofisk Selskap, og var blitt kjent med Kaj Skagens forfatterskap og hans rolle i Arken tidligere på 1980-tallet. Jeg hadde skrevet om Jens Bjørneboe i Dagbladet i 1990, hvor jeg anmeldte en bok av Inge S. Kristensen, *Jens Bjørneboe og antroposofien*, med undertittelen «*En analyse av esoteriske og mytologiske motiver med hovedvekt på det senere forfatterskapet*». I forlengelsen av dette fikk jeg en takk fra Kaj Skagen for mitt svar til og kritikk av professor Helge Rønning, og vi innledet et nært samarbeide gjennom 1990-årene, hvor Kaj med jevne mellomrom holdt foredrag på det foredragsforumet som jeg tok initiativet til tidlig på 1990-tallet – Forum Berle. Navnet ble valgt fordi foredragene ble holdt på det tidligere gymnaset Berle videregående skole, som den antroposofiske bevegelse hadde overtatt, og som blant annet ble leid ut til Rudolf Steiner Høyskolen som utdanner steinerskolelærere.

I 1994 kom den mest sentrale romanen i Skagens forfatterskap så langt, *Hodeskallestedet*. Mottakelsen var overveiende svært positiv. Selv Øystein Rottem i Dagbladet måtte motstrebende

---

²¹ *Den forseglede ordre* s. 360.

skrive en hel side i avisen om boken uten å finne på noe mer negativt å si enn at Dag Solstads *Gymnaslæreren* skulle være viktigere. Både Morgenbladet, Verdens Gang, Aftenposten, Stavanger Aftenblad og Vårt Land skrev gode kritikker.

En særlig rosende omtale skrev Henning Hagerup over to sider i Morgenbladet, hvor det het at «romanen tar pusten fra selv de mest rutinerte lesere» og innebar «en åpning av hele det metafysiske feltet».²²

Hodeskallestedet har to hovedpersoner: Adalbert Morgenstjerne som har antroposofien som levende visjon, og Tristian Rugelbarm (som har sterke likhetstrekk med Skagen selv), som ikke får et personlig – eller kanskje alt for personlig – forhold til antroposofien. Den blir med Skagens ord «en spøkelsesverden av døde forestillinger for ham». Skagen skriver om boken:

«Jeg så på antroposofien som en moderne versjon av esoterikken eller mystikken, en inngang til hele den flere tusen år gamle spiritualistiske eller mystiske tradisjon i hele dens mangfold og bredde. Jeg trodde ikke at antroposofien var identisk med all metafysikk, men at den åpnet en vei inn til disse store og stadig sjeldnere besøkte værelser. Jeg trodde også at det fantes andre dører inn hit. Fremfor alt trodde jeg at metafysikken, religionene og antroposofien, hele det esoteriske feltet, forholdt seg til selve den virkelighet som kunne skjule seg bakenfor, på samme måte som erotisk litteratur forholdt seg til den erotiske opplevelse med et annet menneske.»²³

Skagen har selv skrevet en interessant oppsummering av debatten og hva han mente med *Hodeskallestedet* i *Libra* nr. 3-4/2006, jf. artikkelen «Credo», først publisert i *Ørkentaler* (1998), senere inntatt i essaysamlingen *Den nødvendige utopi* (2009), utgitt av Antropos Forlag i forbindelse med Skagens 60-årsdag, med redaksjon og forord av Peter Normann Waage og undertegnede. I «Credo» heter det:

«Et sted slutter også Steiner, et sted i livet og historien må det løpe en grense for ettervirkningene av en opprinnelig genuin esoterisk erfaring. Og ved denne grense må erfaringen fornyes, om ikke både den verdensanskuelse og den bevegelse som utgikk fra den, skal styrkne til dogmatikk og manér.»²⁴

Og det fortsetter:

«Enten man liker det eller ei, har vi idag ingen andre slike bevegelser med en allmennmenneskelig grunnidé og en viss potens, enn den antroposofiske. (...) Og det er et krisevarsel for flere enn antroposofier, at den esoteriske erfaring som med Rudolf Steiners liv og verk har avfødt en århundrebevegelse i fem verdensdeler, ikke later til å være blitt fornyet. Denne manglende fornyelse er en sykdom til døden i bevegelsens kjerne, og man behøver ikke være klarsynt for å se at om den stadig uteblir, så vil hele den steinerske bevegelse forsvinne fra jordens overflate i overskuelig tid.»²⁵

Det er forøvrig grunn til å tro at Kaj Skagen ikke har sluppet *Hodeskallestedet* helt. Kanskje kommer det i løpet av et par år en frittstående fortsettelse av boken? I alle fall vet vi fra intervjuer i pressen at han nå arbeider med en ny roman.

I 1996 kom den før omtalte, viktige Bjørneboe-boken *Metafysikk eller selvmord. Et essay om Jens Bjørneboe og antroposofien*. Etter mitt syn er denne boken en av de aller beste bøkene om Jens

²² Henning Hagerup, «Oversanselig og overstadig», Morgenbladet 2.9.1994.

²³ *Den forseglede ordre* s. 421.

²⁴ Kaj Skagen: *Den nødvendige utopi* (2009) s. 139.

²⁵ *Den nødvendige utopi* (2009) s. 140.

Bjørneboe, og behandler ikke bare Bjørneboes forhold til antroposofien, men også i detalj vesentlige sider av Steiners livsverk. Boken er en forlengelse av et foredrag Kaj Skagen holdt på Forum Berle i 1993 og som var en kommentar til Inge S. Kristensens ovenfor nevnte bok fra 1989.

På 1990-tallet skrev også Kaj Skagen på min oppfordring flere viktige essays. «Hva er antroposofi?»²⁶ ble i 1997 trykket i Steinerskolens tidsskrift Steinerskolen. Samme år kom essayet «Fra apati til antroposofi»²⁷, som var et bidrag til *På sporet av en virkelighet*, et festskrift til Karl Brodersen i forbindelse med Brodersens 80-årsdag i 1997. Skagen skrev videre en svært bejaende artikkel om Steinerskolen, «Hvorfor sender vi våre barn på Steinerskolen?»²⁸, som ble trykt i tidsskriftet Steinerskolen nr. 2-3/1999.

2000-2010 - Oppbruddet

Dette tiåret var Skagen tilnærmet usynlig i norsk offentlighet, men i det antroposofiske miljøet var han til stede – i første rekke gjennom viktige essays om sentrale antroposofiske temaer. Men dette tiåret ble først og fremst viet arbeidet med Steiner-biografien som kom i 2015, *Morgen ved midnatt*, og hvor manuset ble levert forlaget i 2013.

Før vi går nærmere inn på de antroposofiske essayene, vil jeg fremheve to skjønnlitterære utgivelser: Den første var utgivelsen i 2002 av boken *Livets tre. Legender*. Som tittelen sier er det tale om legender med bibelske motiver. Det dreier seg ikke om tradisjonsformidling eller nyskrivning av allerede foreliggende legender. Alle fortellingene i boken er originale; det er snakk om en skjønnlitterær bok som anvender legenden som form. Men rammen er lånt fra Bibelen. Boken begynner med skapelsen og ender i Kristus-fortellingene.

Hvor har Skagen fått inspirasjonen til motiv og innhold? Av hans selvbiografi fremgår det at han har hentet inspirasjon fra blant andre teologen Emil Bock, fra jødisk mytologi og apokryfe evangelier, men også fra Steiners kristologi, jfr. fortellingene om de to foreldrepar med likelydende navn til de to Jesus-barn. Emil Bock, som var en kjent antroposof, har altså vært en av Skagens inspirasjonskilder, og det er derfor interessant å lese boken med «antroposofiske briller».

Den andre skjønnlitterære boken er *Sarosperiodene* som kom i 2009. Boken knytter an til Steiners syn på de store livsrytmer. I steinerpedagogikken har man et begrep som kalles syvårsperioder. Skagen behandlet dette temaet allerede i år 2000, da han skrev essayet «Stemmen fra intet», inntatt i *Den nødvendige utopi*. Andre perioder strekker seg over 18 år og syv måneder – de såkalte «måneknuter»: Ved utløpet av hver periode vil det kunne finne sted et vesentlig brekk i den enkeltes biografi.

I den essaysamlingen som Peter Normann Waage og undertegnede utga på Pax Forlag i 2000 – *Fascinasjon og forargelse* – skrev Skagen essayet «Er antroposofien vitenskapelig?», som også er inntatt i *Den nødvendige utopi*. Dette ble fulgt opp i essayet «Teosofi og tanke», som var en innledning til Skagens nye norske oversettelsen av Rudolf Steiners bok *Teosofi* som Antropos Forlag utga i 2005. Essayet er en glimrende innføring i Steiners tankeverden. Også dette er inntatt i essaysamlingen *Den nødvendige utopi*. Det avslutter med:

«Men *Teosofi* hører til de ytterst sjeldne bøker som et sekel etter førsteutgivelsen ennå finner brede leserkretser utenfor fagmiljøene. Også om nye hundre år vil den bli utgitt og studert. Sin hvileplass under hyllestøvet finner den først når dens potensiale er blitt utnyttet. Først da blir Steiner historie. Det kan bli lenge til.»²⁹

²⁶ Senere publisert i *Den nødvendige utopi* (2009).

²⁷ Senere publisert i *Den nødvendige utopi* (2009).

²⁸ Senere publisert i *Den nødvendige utopi* (2009).

²⁹ *Den nødvendige utopi* s. 127.

To år senere skrev Skagen en innledning til den nye norske oversettelsen av Rudolf Steiners *Goethes verdensanskuelse* – også publisert i *Den nødvendige utopi* med tittelen «Rudolf Steiner som filosof». Her skriver Skagen blant annet:

«Metamorfose er gresk for «forvandling», og betegner hos Goethe prinsippet for den rekke av skiftende romlige former som en organisme antar idet de krefter som organiserer den trer inn i virkelig eksistens (...) På forskjellige trinn i denne prosessen kommer dens sluttresultat eller idé mer eller mindre tydelig til uttrykk. Naturfenomenets indre eller åndelige side, dens «idé», kan underveis være skjult, fordreid eller sågar mislykket, men trer i sin ytterste forsterkning klart til syne som faktisk kjensgjerning, hvor indre bilde og fysisk uttrykk går i ett. Gjennom metamorfosen søker naturen å skape former "som på et stadig høyere trinn gjør ideen mere og mere synlig i det ytre fenomen".»³⁰

Skagen fortsetter:

«Denne evolusjonsideen hadde Steiner i prinsippet med seg til et møte med Goethes naturvitenskap. (...) Goethes anvendelse av denne ideen ut fra sin egen personlighet og iakttakelse, gav Steiner anledningen til å fatte den i praksis og se den i verden. Mens Goethe begrenset seg til å la metamorfoseideen vokse frem av naturbetraktningen, overførte Steiner den i sin antroposofiske fase ikke bare på planter og dyr, men på hele den menneskelige, historiske og kosmiske utviklingen.»³¹

I 2006 kom det en tekst av Kaj Skagen som i stor grad har gått «under radaren». Han skrev da et forord på seks sider til en dansk oversettelse av Steiners tekster om meditasjon, *Om meditation*, hvor Steiner går dypt inn i sine meditasjonsanvisninger. I forordet heter det – i norsk oversettelse:

«Den meditative opplevelse ble således til selve grunnprinsippet i hans livs- og verdensanskuelse. Man kunne kanskje si at antroposofiens grunnidé er at den naturlige utvikling leder ut i egoismens avgrunn og ødeleggelse, hvorfor mennesket for å overleve må tilføye noe, som ikke ligger i denne naturlige utvikling. Mennesket må på individualismens høydepunkt gripe inn i sin åndelige utvikling, hvis denne utvikling ikke skal lede til at individet innkapsles og taper evnen til å være fruktbar i livet. Det er altså ikke slik at det Steiner kaller «okkult utvikling» skal betraktes som en spesiell aktivitet for avvikere; den meditative inngripen skal sees som en allmenn nødvendighet for å bringe enkeltmennesket og menneskeheten gjennom et historisk krisepunkt. Den som unndrar seg denne inngripen, faller som offer for en naturlig utvikling som ødelegger individet og verden.»³²

Og Skagen fortsetter:

«Det ble Steiners store skuffelse, og den antroposofiske bevegelses vedvarende problem, at så få av hans tilhengere kunne oppnå noe særlig på den meditasjonsveien han anga. Avstanden mellom Steiner som åndsforsker med et vell av oversanselige erfaringer på den ene side, og på den annen side antroposofene som, i det vesentlige måtte klare seg med Steiners meddelelser om det oversanselige, ble dermed så stor at hans bevegelse lett kunne bringes i miskreditt. Men Steiners store tanke ble ikke desto mindre tenkt og utført, og antroposofien foreligger – så bisarr den enn måtte fremtre ved første blick – som mulighet og tilbud for ethvert ærlig forsøk.»³³

³⁰ *Den nødvendige utopi* s. 109.

³¹ *Den nødvendige utopi* s. 109-110.

³² Rudolf Steiner: *Om meditation* s. 11.

³³ Rudolf Steiner: *Om meditation* s. 12

Her kunne det føyes til at Kaj Skagen i selvbiografien *Den forseglede ordre* også beskriver sin «indre biografi», hvor han redegjør for sine meditative erfaringer. Skagen har praktisert meditasjon i flere perioder i sitt liv. På slutten av 1990-tallet gjenopptok han sitt meditative prosjekt. I et dagboksnotat fra denne tiden heter det:

«Nå er det plutselig kun ved gjennomføringen av dette prosjektet at jeg kan klare mine livsforhold, det er kun mine livsforhold som gjør det mulig for meg å klare prosjektet. Mitt personlige liv, slik som det har vært til nå, er blitt umulig. Denne umuligheten kan jeg bare overvinne ved å fullføre meditasjonens intimt personlige prosjekt, som jeg aldri ville ha kunnet gjennomføre hvis ikke mitt tidligere liv var blitt umulig. Det jeg ikke ville, er blitt en livsnødvendighet for meg.»³⁴

Men både i *Morgen ved midnatt* og *Den forseglede ordre*, problematiserer Skagen selv denne sterke vektleggingen av den oversanselige mysterierfaringen i sitt forhold til Steiner og antroposofien. I Steiner-biografien sier Skagen at Steiners utvikling mot mystikken i høy grad skjedde som en intensivering av tenkningen, ikke som et uventet sprang inn i noe prinsipielt annet. Steiner synes å være nådd til *et høyere syn* ved at det kastes et nytt lys over den samme verden som alle moderne mennesker lever i, og ikke ved at det tas et skritt ut av denne verdenen. I Skagens selvbiografi settes den personlige selvrealiseringen frem som en forutsetning for dypere livserfaringer.

I 1990-årene skrev Skagen tre essays hvor han behandlet steinerpedagogikk. Det ene var som nevnt «Stemmen fra intet», et foredrag fra 2000, holdt ved LOs landskonferanse for voksenopplæring, og senere inntatt i *Den nødvendige utopi*. Tittelen refererer til de forskjellige perioder i hvert enkelt menneskes biografi, hvor særlig overgangskrisene i livet blir beskrevet som faser der den enkelte har spesielt store muligheter til å gjøre innsikter og treffe valg som fremmer personlighetens selrealisering på et dypere plan. Innledningsvis skriver Skagen:

«Jeg vil i det følgende gi et riss av noen alminnelige lovmessigheter for det menneskelige livsløp, slik disse lovmessigheter kan bli oppfattet ut ifra et antroposofisk menneskebilde. Bortsett fra noen få helt nødvendige enkeltheter, vil jeg ikke forsøke å fremstille dette menneskebildet, eller gi nærmere begrunnelser for de synspunkter som henger sammen med det. Slik fremstilling og begrunnelse vil kreve et helt grunnkurs i antroposofi, og kan ikke få plass her. Derfor vil jeg av all kraft søke å holde meg på overflaten, og dessuten bare på en liten del av den, mens alt det som ligger under bare får bli berørt gjennom noen uunngåelige revner i stoffet.»³⁵

Skagen hadde selv barn på Steinerskolen i Bergen, men forholdet til skolen ble etterhvert konfliktylt. Det er denne konflikten, senere beskrevet i *Den forseglede ordre*, som ligger under i den bredt anlagte artikkelen «Slik dør Steinerskolen», skrevet på anmodning av redaktøren av tidsskriftet *Steinerskolen*.³⁶ Det ble – i forståelse med redaktøren – et sterkt oppgjør med Steinerskolen, som falt den steinerpedagogiske bevegelse svært tungt for brystet. I selvbiografien beskriver Skagen den sterke personlige skuffelsen han opplevet i forbindelse med denne konflikten, som utvidet seg til en avskjed fra hele den antroposofiske bevegelsen:

«Opplevelsen med Steinerskolen i Bergen ble skjellsettende for meg, og kastet lys langt bakover og fremover i mitt liv. Noen måneder senere flyttet vi også sønnen vår fra Steinerskolen til [den offentlige nærskolen] Christi Krybbe. Da julen kom gikk jeg ikke i

³⁴ *Den forseglede ordre* s. 448.

³⁵ *Den nødvendige utopi*, s. 153

³⁶ Steinerskolen 1/2004.

Kristensamfunnet, og jeg merket på meg selv at det var fordi jeg ikke lenger kunne være i et antroposofisk miljø uten å tenke på konfliktene og skuffelsene på Steinerskolen, så vi gikk tilbake til statskirken. Mens jeg var i gang, meldte jeg meg også ut av Biologisk-dynamisk Forening, hvor jeg hadde vært støttemedlem. Min tid i den antroposofiske bevegelsen var over.

Uten å gjøre det helt klart for meg selv hadde jeg alltid trodd at jeg var en ressurs for den antroposofiske bevegelsen, og at det ble oppfattet som et fortrinn for Steinerskolen at vi hadde våre barn der og at jeg som offentlig person gikk inn for steinerpedagogikken. Nå skjønnte jeg at mange fremstående antroposofier betraktet meg som en trussel, og at dette ikke gjaldt meg spesielt, men ethvert begavet og selvstendig menneske.»³⁷

Skagen oppsummerer:

«Avskjeden med Steinerskolen hadde like stor betydning for meg som mitt første møte med Steiners skrifter. Jeg sluttet å tro at antroposofien kunne få noen praktisk betydning i verden i min tid. Det var mitt livs største skuffelse, som fikk vidtgående følger for hvordan jeg tenkte på min samtid og hvilken sammenheng jeg så mitt liv og arbeid i. Jeg trodde ikke lenger at det var mulig å snu noen av de ødeleggende strømninger som preget tidens kultur, teknologi, politikk og økonomi, men at utviklingen ville gå sin gang mot en totalitær verdensstat eller et omfattende økologisk sammenbrudd, og dette tror jeg stadig. Endelig lot jeg alle idéer fare om noen virksomhet for meg selv utover mitt forfatterskap, og som forfatter mistet jeg hastverket, siden utfallet av det store spillet syntes å være gitt. Slik ble den antroposofiske motkulturen min siste utopi, og jeg sluttet meg til de desillusjonerte realistene jeg aldri før hadde sympatisert med.»³⁸

I sitt tredje bidrag fra denne tiden om steinerpedagogikk, oppsummerte Skagen sitt pedagogiske syn i artikkelen «Råskap og dannelse. Ti bud til redning av norsk skole», et over tretti sider langt foredrag holdt i Utdanningsforbundet i Hordaland 29.11.2007, og hvor han veier sine erfaringer fra både Steinerskolen og den offentlige skolen opp mot hverandre.³⁹

Årene 2010-2020 – forfatteren som kom inn fra kulden

Fra 2009 ble Skagen igjen sterkere synlig i norsk offentlighet. Årsaken var at redaktøren av *Dag og Tid*, Svein Gjerdåker, inviterte ham til å være frilansmedarbeider i avisen. Dette ble en stor suksess, og Skagen har siden hørt til *Dag og Tids* mest sentrale og verdsatte skribenter.

I 2015 kom – etter femten års arbeid – den store Steiner-biografien *Morgen ved midnatt. Den unge Rudolf Steiners liv og samtid, verk og horisont. 1861-1902*, som er en murstein på bortimot tusen sider. Kritikken var blandet, med stort oppslåtte og sterkt negative omtaler i *Klassekampen* og *Morgenbladet*, men også med positive omtaler, og ikke minst en viss offentlig ståhei, siden Skagen sin vane tro ikke lot angrepene på boken stå ubesvart, men gikk til motangrep på kritikerne, som i den tosiders artikkelen «Steiner som anstøtsstein».⁴⁰ På antroposofisk hold var meningene delte, blant annet med en kritisk anmeldelse av Torodd Lien i tidsskriftet *Cogito*. Som antydning var *Libras* lange omtale nokså lunken.

Men samme høst som Steiner-biografien kom fikk Skagen to sentrale priser, til dels eksplisitt som svar på den negative omtalen i kulturavisene. I offentligheten hadde dette mye av den samme virkningen som anerkjennende kritikk. Det dreide seg om Det Norske Akademis pris, og

³⁷ *Den forseglede ordre* s. 471-472

³⁸ *Den forseglede ordre* s. 473.

³⁹ Inntatt i *Den nødvendige utopi* (2009).

⁴⁰ *Klassekampen*, 9.5.2015. <<https://arkiv.klassekampen.no/article/20150509/PLUSS/150509823>>

Klassekampens kulturpris, Neshornprisen. I begrunnelsen fra Akademiet karakteriserte Rune Slagstad og Hilde Sejersted *Morgen ved midnatt* som et «storverk», «unikt i norsk litterær verden», som likevel eller nettopp derfor ble «møtt med fordomsfull uforstand av de litterære smaksdommere».⁴¹ Klassekampens jury begrunnet sin prisdeling med hva de kalte Skagens «selvstendige, kunnskapsrike, originale og modige skribentvirksomhet gjennom en mannsalder».⁴²

En av Skagens skarpeste kritikere fra 1980-årene, Hans Fredrik Dahl, skiftet fullstendig oppfatning av Skagens forfatterskap. Da boken *Norge vårt Norge* kom i 2018, karakteriserte Dahl boken som «naudsynt og viktig, en effektiv gjenreisning av nasjonen som åndelig størrelse» og «denne strålende morosame, passe lærde og innimellom djupt tankjevakkende boka».⁴³

I forlengelsen og utgivelsen av Steiner-biografien ble Skagen invitert til antroposofenes sentrum Goetheanum i Dornach utenfor Basel i Sveits. Dit reiste han sammen med undertegnede i 2016, for første gang siden han 34 år tidligere, i 1971, ble kastet ut på grunn av naivitet, misforståelser og fordommer, en hendelse som Jørgen Smit flere år senere omtalte som noe begge parter gjorde klokest i å glemme.⁴⁴ Skagen holdt et foredrag om Steiners biografi, som ble meget godt mottatt. Det ble publisert på norsk på det litterære tidsskriftet Vagants nettside dagen etter at det ble holdt *live* på tysk i Sveits.⁴⁵ Foredragstittelen var «Forfatterens historie», forøvrig en tittel hentet fra Goethes *Zur Farbenlehre*. I tillegg ga Skagen en rekke intervjuer – deriblant et viktig intervju av Alexander Z. Ibsen i tidsskriftet Minerva.⁴⁶

Morgen ved midnatt er uten sammenlikning den grundigste biografien om Steiners første førti år. Den krever selvsagt interesse for Steiner som person og hans forfatterskap, eller for den angjeldene epoken i tysk åndsliv, som er svært grundig dekket som bakgrunn for forståelsen av Steiner. Boken er – som det meste Skagen skriver – glitrende skrevet: Igjen og igjen skriver Skagen sakprosa med sin særdeles gode skjønnlitterære penn.

Steiner-biografien har en lang og informativ innledning hvor Skagen skriver om sin egen intellektuelle biografi, men også i sammendrags form fremstiller «grunnlinjen i Steiners liv og verk frem til 1902», behandler antroposofi-kritikernes «demonisering og diagnostisering» av Steiner, for deretter å avslutte innledningen med underkapitlet «Ortodoksi og hat», hvor han reflekterer over motsetningen mellom Steiner-tilhengernes nesegruse beundring og Steiner-motstandernes avsky.

Et sammendrag av deler av boken ble bearbeidet og utgitt som egen bok i 2018 med tittelen *Gralssøkeren*, hvor Skagen behandler Steiners idemessige utvikling frem til 1902. Et sentralt punkt i kritikken av Steiner er påstanden om uforklarlige sprang i Steiners oppfatning og verdensanskuelse fra 1890-tallet til han ble medlem av Teosofisk Samfunn i 1902.

Skagen påviser at det ikke foreligger noen påfallende brudd, men at det er en kontinuitet i Steiners utvikling, som i prinsippet ikke adskiller den fra det vi finner i andre intellektuelles utvikling fra samme epoke. Det er hverken opportunistisk eller uforklarlig at en intellektuell går gjennom en prosess i sitt forhold til forskjellige samtidstemaer, og kan distansere seg fra filosofer han først har identifisert seg med, slik Steiner til dels gjorde i forhold til Stirner og Nietzsche. Det sentrale i *Gralssøkeren* er at Skagen kan vise hvordan Steiner gjennomgikk disse prosessene før han trådte i forbindelse med teosofene i Berlin, mens Steiner-kritikere som Helmut Zander og Jan-Erik Ebbestad Hansen, som her bare skriver av Zander, hevder det motsatte på sviktende grunnlag.

Gralssøkeren kom på tysk i 2020 med tittelen; *Anarchist, Individualist, Mystiker. Rudolf Steiner's frühe Berliner Jahre 1897-1902*, delvis finansiert gjennom støtte fra den svenske Vidarstiftelsen. Og

⁴¹ Se Kaj Skagens hjemmeside: <<https://kajskagen.no/priser/det-norske-akademi/prisbegrunnelse/>>

⁴² Se Kaj Skagens hjemmeside: <<https://kajskagen.no/priser/neshornprisen/prisbegrunnelse/>>

⁴³ Hans Fredrik Dahl, «Åndeleg atterreising no!», Dag og Tid, 20.3.2018.

⁴⁴ Jørgen Smit i brev til Kaj Skagen, 1976. Kaj Skagens private arkiv.

⁴⁵ Kaj Skagen, «Forfatterens historie», Vagant, 22.4.2016.

⁴⁶ Alexander Z. Ibsen, «Mannen mot kulturstrømmen», Minerva, 3/2015. Se også Kaj Skagens hjemmeside: <<https://kajskagen.no/biografi/intervju-i-minerva-3-2015/>>

Skagen kunne glede seg over meget gode anmeldelser fra tyske kritikere og svært positive tilbakemeldinger i brev fra personer innenfor det sentrale antroposofiske miljøet.

Samme år som *Gralsøkeren* kom, utga Skagen boken *Norge vårt Norge. Et lands biografi*.⁴⁷ Skagens hovedanliggende er å fremstille den metafysiske understrømningen i norsk åndsliv og – spesielt – hvordan antroposofien her er en av flere markante og viktige stemmer.

Utgivelsen ble fulgt opp med et interessant bokbad på Litteraturhuset 20. oktober 2018 mellom Skagen og Rune Slagstad. Og igjen ga Skagen – i forlengelsen av boken – et nytt interessant Minerva-intervju i nr. 3/2018.

Den foreløpige siste boken fra Skagens hånd er den direkte og utleverende selvbiografien *Den forseglede ordre* fra 2019. Også denne boken er svært velskrevet – en fest å lese. Det er en biografi om et svært spesielt liv, og om en svært produktiv og modig forfatter.

Den forseglede ordre – «Jeg skal fortelle verden hva jeg opplever.»

Selvbiografien heter altså *Den forseglede ordre*. Begrepet er som nevnt ovenfor tatt fra Søren Kierkegaard, og henspiller på at hvert menneske har en livsoppgave som er utpekt av skjebnen. Mennesket er ikke bare et produkt av arv og miljø. Det er også en *tredje kraft* – som i kristendommen betegnes som menneskets *udødelige sjel* og i antroposofien individets *høyere jeg*, nærmere forstått gjennom reinkarnasjonstanken, men når jeg leser Skagens selvbiografi, hvor både kristendom og antroposofi spiller tydelige roller, sitter jeg igjen med inntrykket at Skagen foretrekker å nøye seg med erfaringen av en personlig intuisjon av hva han dypest sett vil med sitt liv, en så sterk erfaring at den for hans del ikke trenger støtte av noe religiøst eller filosofisk system.

Men hva sier Skagens intuisjon ham om denne hans egen *forseglede ordre*? Det er et tema som løper gjennom hele livsfortellingen, og som egentlig sies helt direkte og kanskje overraskende i selvbiografien der han skriver om en erfaring han gjorde som 19-åring en våkenatt på en hytte i Vassfaret. Det var blitt bygget opp til denne erfaringen ved at den unge mannen gjennom flere døgn hadde stått alene mot sine venner på hytta, to eldre teologer som angrep ham for hans nyervervede, radikale 1968-synspunkter, for ikke å snakke om det dengang moteriktige, men provoserende lange hår og skjegg. Det lagret seg opp i ham en stadig sterkere opplevelse av at de andre vant all diskusjon, fordi de var eldre og retorisk overlegne, samtidig som han visste med seg selv at han hadde rett. Det skapte et intenst behov for ordlegging og selvuttrykk. Han ble liggende våken en natt, og gikk alene ut i den mørke skogen:

«En natt lå jeg i sengen uten å kunne sovne. Det levde et innbitt raseri i meg som holdt meg våken. Jeg lå og kjente på at jeg måtte ut. Så lydløst jeg kunne, kledde jeg på meg og forlot hytta uten at de andre merket det, og gikk alene innover i skogen. Det var en enorm stjernehimme over meg. Jeg nådde foten av et høydedrag og fulgte det til toppen. Der kom jeg helt fri fra trærne og ble stående og se opp mot den tindrende nattehimmelen. Det var høstkaldt, så klart og skarpt som eggen på en kniv. Det var ingenting mellom meg og stjernene. Inni meg var krenkelsen, raseriet, ydmykelsen, det dirrende strekket mellom vilje og språkløshet. Brått brast det. Mellom harmen og stjernene kom språket som et lyn.

---

⁴⁷ Skagens bøker og debattinnlegg har fått regelmessige, kritiske anmeldelser og kommentarer av Jan-Erik Ebbestad Hansen, blant annet i tidsskriftet ARR. I de siste drøye ti årene har Ebbestad Hansen hatt stadige utfall mot antroposofien generelt – og mot Kaj Skagen spesielt. Man kan stille spørsmål ved om ikke dette er en «takk-for-sist» for at Skagen i sin tid var meget kritisk til Tore Rems Bjørneboe-biografi, som Ebbestad Hansen var hovedkonsulent for. «Da bestemte jeg meg for hevn» fortalte han Oddvar Granly i juli 2014. Det står selvsagt Ebbestad Hansen fritt å «hevne seg» på Skagen – med de konsekvenser et slikt motiv har på det akademiske nivået.

Uvilkårlig knyttet jeg nevene og fant ordene, og ropte dem til meg selv: *Jeg skal bli forfatter og fortelle hele verden hva jeg opplever!*»⁴⁸

I selvbiografien skriver han at nettopp denne grunnopplevelsen kom tilbake til ham flere ganger, til sist i drømme, i 1987, da han bodde i Paris og holdt oppgjør med seg selv og sitt forhold til Steiner - et av de mange slike oppgjørene, kunne man si. I selvbiografien skriver han at han i drømme møter Ingmar Bergman som sier det forløsende ordet:

«Men når den religiøse mystikken var størknet til et vokskabinett i min sjels kott og uthus, så jeg ikke lenger noe stort kosmisk drama å spille min rolle i. Jeg gled over i erindringen av stjernenenatten på Vassfaret da jeg var nitten og fant ordene for min livsoppgave: *Jeg skal fortelle verden hva jeg opplever*. Det slo meg at jeg ved antroposofiens flo hadde glemt denne første beslutningen, og ved dens ebbe stod på det nattlige fjellet igjen, helt alene som den første gangen, og at dette var det egentlige lyset og kallet i mitt liv. Mens jeg lå våken i det mørke værelset, velsignet av det kvinnelige nærværet, tenktes det i meg: «Jeg skal spenne hele mitt liv inn i et romannett,» og jeg sovnet og drømte at jeg sloss med en stor sort hund, som jeg drepte med en kampestein, før jeg våknet med et rykk og hørte en fremmed stemme som formante meg: *Ikke snakk om jeget, vær det*. Igjen sovnet jeg og kom til et øde landskap, hvor jeg møtte Ingmar Bergman, som sa: «En eneste gang ser mennesket sitt liv. Du er forfatter, det er din formel. Bli der, eller det går deg ille.» Drømte jeg det, eller skrev jeg bare om noe jeg hadde lest.»⁴⁹

Her snakker vi om et helt grunnleggende forhold: Skjebnen som griper inn i vår frihet. Frihet er for mange det ultimate mål i livet. Slik er det ikke for Skagen. I selvbiografien skriver han, riktignok om seg selv som tenåring og sterkt troende kristen:

«Frihet? Jeg ville ikke være fri. Jeg ville være fange under en veldig plikt.»⁵⁰

Det er et utsagn som synes å ha gyldighet for Skagen langt utover hans tenåringstid. Trangen til det selvopplevde og bekjennende løper gjennom alle romanene, men også *Morgen ved midnatt* kaller han selv «et personlig prosjekt (...) en loggføring av mine egne snarveier og omveier, forvillelser og tilbakekomster, tap og funn mens jeg fulgte mine egne spor over et sunket og kartløst, esoterisk kontinent».⁵¹ Legende-boken *Livets tre* ble til ved at han diktet og fortalte for sine egne småbarn. Den store Steinerskole-artikkelen bygger på det han selv hadde sett og gjort. Diktene er ekstremt personlige, kanskje bortsett fra den episk anlagte *Fremmed følge* (1987). Brannfakkelen *Bazarovs barn* satte fyr på det norske kulturlivet nettopp på grunn av den lidenskapelige, personlige stilen. Tidsskriftet Arken redigerte han sammen med Peter Normann Waage, men likevel i en viss forstand som en del av sitt eget forfatterskap. Til og med de politiske kommentarene i *Dag og Tid* på 2010-tallet, samlet i en flere hundre siders pdf på Skagens hjemmeside, fremstår på mange måter som en grundig og personlig revurdering og nyorientering av hans politiske anarkisme og venstreradikalisme fra 1970- og 80-årene.⁵²

Det har vært en trang hos ham til å etterleve og virkeliggjøre utsagnet hos en av hans favorittforfattere fra ungdomsårene, Aksel Sandemose, som sa at forfatteren skal skrive sitt liv, men han må leve et liv som er verd å beskrive.

⁴⁸ *Den forseglede ordre*, s. 100.

⁴⁹ *Den forseglede ordre*, s. 376.

⁵⁰ *Den forseglede ordre* s. 39.

⁵¹ *Morgen ved midnatt*, s. 46.

⁵² Kaj Skagens hjemmeside: <<https://kajskagen.no/wp-content/uploads/2020/09/Artikler-DT.pdf>>

En skjebnebestemt plikt til å være forfatter og formidle sine opplevelser og erfaringer: Det er slik jeg ser det den eksistensielle himmelen over Kaj Skagens biografi og livsverk.

[Artikkelen er en oppdatert versjon av artikkelen med samme tittel som ble offentliggjort i Libra 1/2021, som igjen var basert på et foredrag 13. oktober 2020 i Oslogruppen av Antroposofisk Selskap.

Utvalgte bøker av Kaj Skagen:

Barføtt gjennom Europa. Tiden 1978.

Bazarovs barn. Grunner og avgrunner i norsk litteratur. Cappelen 1983.

Himmelen vet ingenting. Cappelen 1988.

Hodeskallestedet. Cappelen 1994.

Metafysikk og selvmord. Et essay om Jens Bjørneboe og antroposofien. Cappelen 1996.

Den nødvendige utopi. Antroposofiske essays. Antropos 2009.

Morgen ved midnatt. Den unge Rudolf Steiners liv og samtid, verk og horisont. 1861-1902. Vidarforlaget 2015.

Norge, vårt Norge. Et lands biografi. Dreyer 2018.

Galssøkeren. Rudolf Steiners idemessige utvikling 1879-1904. Vidarforlaget 2018.

Den forseglede ordre. Dreyer 2019.

Kaj Skagen har en omfattende og informativ hjemmeside:<kajskagen.no>.